

**Pusztay János: Szakszógyűjtemény az uráli nyelvek tanulmányozásához
Szombathely, 2000**

A hazai finnugrisztikában közismert tény, hogy a finnugrisztikai szakirodalom kiadásában a Pusztay János vezette szombathelyi műhely jár az élen. Szerteágazó kiadói tevékenységük keretében nagy úrt kívántak betölteni, amikor olyan szakszótárt adtak az olvasók kezébe, mely az uralisztika szakszókincsét mutatja be (legalábbis a nyelvészet területén). A kiadvány jelentőségét növeli a tény, hogy hasonló szakszótár nemhogy az uralisztika, de a nyelvészet területén sem készült korábban Magyarországon. Az előszó szerint Pusztay művét elsősorban magyar és finnugor szakos hallgatóknak, fiatal szakembereknek szánja.

Sajnos nem találtam meg a kiadványban, hogy tulajdonképpen hány szócikket is tartalmaz. Mivel a szócikkek hossza igen különböző, ezt nehéz lenne hosszas számítások nélkül megmondani. A szócikkek terjedelme mindenesetre kb. 220 oldalt ölel fel, s mivel ábrák csak ritkán szakítják meg a szöveget, elég terjedelmesnek mondható. Ugyanakkor már a könyv átlapozásakor feltűnik, hogy a tördelőszerkesztő (nincs feltüntetve, talán maga a szerző) messze nem használta ki a számítógépes kiadványszerkesztés lehetőségeit: a hosszú szócikkek igen rosszul tagoltak, általában csupán kötőjel jelzi az egyes pontokat, melyek hierarchiája homályos, és csak ritkábban (akkor is következtetlően) jelölt.

Úgy tűnik, a szerző nem következetes a szócikkek összeállításában sem. Ha a szakszógyűjtemény az uráli nyelvek tanulmányozásához készült, nem kellene helyet kapniuk olyan terminusoknak, melyek az uráli nyelvekre nem jellemző jelenségekre vonatkoznak (pl. *benefaktívusz*, *OSV szórend*). Ez azonban még nem lenne baj. Nagyobb baj az, hogy egyes fogalmakra akkor sem uráli példákat hoz, amikor lehetséges lenne. Az *Aktionsart* címszóban (érthetetlen, hogy miért nem az *akcióminőség* címszó alá került a kifejtés) német példákat kapunk, holott az akcióminőséget a magyarban Kiefer Ferenc részletesen is elemezte¹, anyaghiányra tehát nem lehet panaszkodni. Még súlyosabb hiba, hogy bár általános kategóriákról van szó, az *általános névmásról* azt olvashatjuk, hogy „az előtag lehet orosz jövevényelem” – ez pedig nyilván csak bizonyos uráli nyelvekre értendő, nem a nyelvekre általában. Az *aoristosról* azt állítja, hogy „a protoindoeurópai ige grammatikai kategóriája”, de később kiderül, hogy megvolt az ógörögben és ma is megvan a bolgárban, szerbben, horvátban, mi több, a nyenyecben... Egyszóval általános nyelvészeti kategória.

A szerzőnek döntenie kellett volna arról is, hogy vagy olyan nyelvészeti szótárt készít, ahol a definíciókat uráli példákkal illusztrálja, vagy olyan leírást az uráli nyelvekről, ahol az egyes jelenségeket minden uráli nyelvben bemutatja, ahol előfordulnak. Az előbbi esetben elég lett volna annyi példát hoznia, amennyiből a jelenség megérthető: ez nem így történt, hiszen gyakran hosszan sorakoznak a különböző nyelvekből származó hasonló példák (feltűnő ez pl. az *adverbium* címszó példáinál). A második esetben viszont nagyon hiányosnak tűnnek a példák.

Az esetragozással kapcsolatos szócikkekben Pusztay folyamatosan keveri az esetragok elnevezéseit az általuk betöltött funkciókkal. Így fordulhat elő, hogy Pusztaynál az ablatívusz további funkciója a genitívusz és az adesszívusz²; az adesszívusz további funkciója a genitívusz és az adesszív-datívusz, az allatívusz funkciója a datívusz stb. Kétségtelen, hogy az esetek a legfontosabb funkcióikról kapják a nevüket, de nem azonos az eset és az általa betöltött funkció. Az eset névadása ugyanis önkényes: a finn *-lle* ragos esetet az általa betöltött egyik legfontosabb funkció, a *hová?* kérdésre felelő külső helyhatározói funkciója miatt nevezzük allatívusznak. Amikor azt állítjuk, hogy a részeshatározót (többek között) az

¹ Pl. Kiefer Ferenc: *Az aspektus és a mondat szerkezete*, In: *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*, Bp., Akadémiai, 1992, 797-884. ; uő.: *Jelentésmélelet*, Bp., Corvina, é.n., 289-297

² Sőt, az ablatívusz alapfunkciója: *-tól/-től, -ból/-ből!*

allatívusz fejezi ki, nem állítunk mást, mint hogy a részeshatározót a *-lle* ragos névszó fejezi ki³. Ugyanakkor a *-lle* ragos esetet a részeshatározói szerepe alapján nevezhetnénk datívusznak is, és akkor mondhatnánk azt, hogy a *hová?* kérdésre felelő külső helyhatározói funkciót a datívusz tölti be. Az a kijelentés tehát, hogy az allatívusz datívuszi funkciót tölt be, vagy a datívusz allatívuszi funkciót tölt be, egyaránt pontatlan és körülményes megfogalmazása annak az egyszerű ténynek, hogy ugyanaz a rag jelenik meg a részeshatározón, mint a *hová?* kérdésre felelő külső helyhatározón.

Mindezek alapján az is nyilvánvaló, hogy különböző nyelvek azonos nevű eseteinek mindössze az a közös jellemzőjük, hogy legfontosabb funkcióik között szerepel az *is*, amelyről a nevüket kapták. Ebből érthető, hogy semmi értelme megmutatni, hogy egy adott eset a különböző nyelvekben mit fejezhet ki alapfunkcióján kívül: ez ugyanis szinte véletlenszerű. Kétségtelen, hogy az egyes funkciók között fejlődési tendenciák figyelhetők meg, de Pusztay nem ezeket a folyamatokat mutatja be (a forma erre nem is lenne alkalmas), hanem a szinkrón állapotokat tükrözi. Ugyanakkor az ilyen felsorolás megtévesztő is lehet: a 15. oldalon azt olvassuk, hogy a lapp akkuzatívusz kifejezhet helyet (pontosabban valami mentén való mozgást) is. Tudjuk azonban, hogy hasonló funkciója a finnben a partitívusznak van: *menen tätä tietä* (bár ez Pusztaynál a partitívusz címszóból kimaradt). Természetesen ez a funkció mindkét esetben az ősi latívuszból származik, melyből a finnben partitívusz, a lappban akkuzatívusz fejlődött.

Nem érthetek egyet sajnos Pusztay jónéhány példamondat-elemzésével sem. A határozókkal mindig is bajban voltam, és nem vagyok biztos benne, hogy a magyar határozók felosztása – akármelyik nyelvtant nézzük – a nyelvi valóság adekvát leírásának tekinthető. Így pl. nem vagyok biztos benne, hogy az *örömeben sírva fakadt* mondatban az *örömeben* tényleg okhatározó-e, mint Pusztay állítja, és nem inkább állapothatározó (is). Abban azonban biztos vagyok, hogy a módhatározó az állítmányban kifejezett cselekvés, történet stb. körülményeire vonatkozik, míg az állapothatározó az alanyra (ill. a fölérendelt jelzőre): az *öregem nősült meg* mondatban az *öregem* nem a nősülés módjára, hanem a nősülő állapotára vonatkozik, tehát nem lehet módhatározó. A *természeténél fogva eleven* mondatban a *természeténél fogva* nem tulajdonság (ha az lenne, mi az *eleven?*), hanem legfeljebb okhatározó vagy eredethatározó. A fentebb elmondottak értelmében az *a múzeum épületét renoválni kell* mondatban a *múzeum* nem genitívuszi, hanem birtokos jelző (függetlenül attól, hogy ahol önálló esete van a birtokos jelzőnek, ott azt általában genitívusznak hívják), és az *a pénz apámnál van* mondatban sem adesszívuszi az *apámnál*, hanem helyhatározó. (A példák a 6. oldalról származnak – az eredeti mondatokra nem utalok, mert a kérdés szempontjából irrelevánsak).

A 9. oldalon azt olvashatjuk, hogy kauzatív szerkezetben az adesszívusz kifejezheti az alanyt is, a példa erre pedig a következő mondat: *Johtaja kirjoitutti sihterillä korusähkeen* ‘az igazgató dísztáviratot íratott a titkárával’. Abban ebben az esetben az alanya az igazgató (*johtaja*), mely nominatívuszban van. Adesszívuszban csupán a titkár (*sihterillä*) áll, de ez nem a mondat alanya, hanem határozó (a hagyományos nyelvtanok régen eszköz-, újabban eszközlő határozónak nevezik). Kétségtelen, hogy a titkár az ágens, de az ágens nem mindig azonos az alanyal: a műveltető szerkezet az a típus, ahol nem. (Sőt, az ilyen szerkezetekből az ágens gyakran el is marad: *kitisztítottam a kabátom*. Érdekes módon Pusztaynál az *agens* címszó alatt szó sem esik a műveltető szerkezet ágenséről. Ezzel szemben azt állítja, hogy az ágens a cselekvés „tudatos végrehajtója vagy kezdeményezője”. A valóság azonban az, hogy a cselekmény kezdeményezőjét meg kell különböztetnünk a végrehajtójától, éppen a műveltető szerkezet miatt. Ezért került bevezetésre az *iniciátor* terminus, mely azonban a könyvben nem fordul elő.

³ Flektáló nyelveknél természetesen kicsit más a helyzet, de ott is tény, hogy az eset formai kategória, és az elnevezése legfeljebb egy jellegzetes funkcióra utal.

Ám nem csak a műveltető szerkezet homályos, hanem az ergatív is. Az *ergatívuszi nyelvek* címszó alatt a következőt olvashatjuk: „olyan nyelvek, amelyeknek alak- és mondatában az ergativitás dominál, azaz az alanyi ragozású ige alanya és a tárgyas ige tárgya alakilag megegyezik (...), míg a tárgyas ige tárgya tőlük alakilag eltér (ergatívus); az ergatívuszi nyelvekből hiányzik az akkuzatívusz mint a mondat tárgyának jelölésére szolgáló eset” (62.). Ugyanitt arról olvashatunk, hogy „(...) az obi-ugor nyelvekből próbálták meg kimutatni az ergatívuszt (...) bár itt (...) valószínűleg az alany jelölt voltáról van csupán szó”. További részleteket erről a szerkezeetről a 18. oldalon tudhatunk meg: „a jelenséget összefüggésbe hozzák az ergatívusszal, holott csak jelölt alanyról és jelöletlen tárgyról van szó”. A definíció szerint éppen az az ergatív szerkezet, ahol az alany jelölt, míg a tárgy jelöletlen (mivel tárgyatlan ige mellett az alany jelöletlen). Lehet, hogy Pusztaynak igaza van, amikor ezt a szerkezetet nem tekinti ergatívusznak, de sajnos nem közöl olyan kritériumot, melynek alapján érvelését elfogadhatnánk. Ebben az esetben nem is az osztják szerkezet mibenléte a problémás, hanem az, hogy nem kapunk olyan definíciót az ergatív szerkezeetről, melynek segítségével a valódi ergatív és az idézett osztják szerkezet között különbséget tehetnénk. (Egyébként is kérdéses, hogy alany és tárgy helyett nem lenne-e célszerűbb ágensről és páciensről beszélni.)

Sajnos a legalapvetőbb fogalmak definíciója is felületes. A *szó* szócikkben pl. a terminusnak legalább két jelentéséről kellene említést tenni: 1. lexéma, azaz a szókincs egy eleme; 2. szóalak, szóelőfordulás, azaz egy lexéma valamelyik paradigmabeli alakja. Természetesen ezek külön-külön is bővebb kifejtést kívánnának. Ezzel szemben a *szó* szócikkben az áll, hogy a szó lexikai egység (ami nem igaz, mert szóelőfordulást is nevezhetünk szónak), a mondat legkisebb alkotóeleme (ebben az értelemben nem is lexikai egység; a szó a mondatnak nem közvetlen összetevője, ha viszont közvetett, akkor nem világos, miért lenne a legkisebb), jelentése van (nem biztos, lehet, hogy csak grammatikai funkciója, pl. *és*, *hogy*, *ne*), morfológiailag változhat (nem mindegyik, hiszen vannak egyalakú szavak is). Pusztay szerint a főnév „tárgyak és élőlények megnevezését foglalja magában”. Ez a definíció még a hagyományos nyelvtanok sokat szidott definíciójánál is rosszabb, hiszen még az elvont főnevek is kiszorulnak a főnév kategóriájából. Nyilván Pusztay sem gondolhatja komolyan, hogy az *illat*, *gondolat*, *szégyen*, *kékség*, *futás*, *határozatlanság* stb. szavak nem főnevek. Az ige meghatározása: „az a mondatrész, mely a cselekvés grammatikai jelentését fejezi ki, s mely a mondatban többnyire állítmányként szerepel”. Márpedig nehéz lenne elképzelni, hogy Pusztay János nem tud arról, hogy a cselekvés mellett történést, létezést, állapotot is ki tud fejezni (érdekes módon más helyeken is következetesen az ige által kifejezett cselekvésről van szó). Számomra az sem világos, mit nevez itt „grammatikai jelentésnek” – a gyűjteményben sem *jelentés*, sem *grammatikai jelentés* címszót nem találtam. Az állítmány Pusztay szerint az alany tulajdonságát vagy helyét fejezi ki – ez az igei állítmányra csak ritkán igaz!

A szakszógyűjtemény szerint az allofón esetében beszélhetünk szabad variánsokról, az allomorfoknak viszont csak a körülményektől függő változataik vannak. A valóságban inkább a fordítottja lehet az igaz: a morfémáknak lehetnek szabad változatai (pl. *fel~föl*, de nem minden *e* és *ö* szabad variáns), míg a fonémáknak csak a legritkább esetben (talán a mai finn *b* és *g* ilyen). Az *alternáció* szócikkben viszont az elemzett szőlakup zárhang ~ nazális váltakozás egyáltalán nem szabad, hanem a következő mássalhangzótól függ: ráadásul nem morféma-alternáció, hanem fonéma-alternáció.

Nem céлом feltárni és elemezni a szakszógyűjtemény minden tévedését, de néhány következtetésre szeretnék rámutatni:

Hasonló nyenyec példák szerepelnek a *célhatározói infinitívusz* és a *supinum* szócikkben, értelmezésük azonban eltér. (A *supinum* írásmódja is következtelen, hiszen a szerző más esetekben a latin kifejezéseket magyarosan, a kiejtés szerint írja.)

Az *aférezis* szócikkben két példa szerepel: az angol *there is > there's*, ill. a nyenyec *kola* az orosz *škola*-ból. Nyilvánvaló, hogy az előbbi esetben adott mondatfonetikai helyzetben bekövetkező, belső nyelvtörténeti változásról, az utóbbi esetben viszont egy jövevényszónak az átvevő nyelv fonotaktikai rendszeréhez való igazodásáról van szó, így a két eset között nehéz hasonlóságot felfedezni.

Az *aktív* és az *aktív nyelv* szócikkek annyira zavarosak, hogy erős a gyanú: a két szócikk bekezdései összekeveredtek.

Az *alapnyelv* szócikkben szó sem esik a köztes alapnyelvi szintekről, sőt, úgy tűnik, az alapnyelv fogalma összekeveredik a nyelvcsaláddal: „ismertebb alapnyelvek: uráli, indoeurópai, altáji stb. alapnyelv”. Alapnyelve azonban nem csak nyelvcsaládnak, hanem annak bármely ágának is lehet. Furcsa az a kijelentés is, hogy az alapnyelv „csak rekonstruálható, de meg nem ismerhető”. Nyelvészeti eszközökkel ugyanis a saját magunk által beszélt nyelv sem ismerhető (írható) le tökéletesen. Ugyanakkor a rekonstrukció során sok mindent állapíthatunk meg a régebbi, nem dokumentált nyelvállapotokról is. Vannak olyan alapnyelvek is, amelyekről szövegemlékeink vannak: a szanszkrit, az ógörög, a latin. Sőt, figyelemreméltó, hogy az újlatin nyelvek alapja nem is a jól ismert klasszikus, hanem a vulgáris latin, amely a klasszikus latin leszármazottja. Minderről eszünkbe kell jutnia, hogy a rekonstruált alapnyelv nem egyszerűen egy korábbi, közös nyelvállapot, hanem az elválás előtti közvetlen pillanat szinkrón metszete. (Más kérdés, hogy az elválás mennyire „pillanat”.)

Az *alapnyelvlánc* szócikkben ellentmondásos, hogy Pusztay először három „genetikai rokonságban nem álló” nyelvi tömbről beszél, majd mind a nyugatit, mind a középsőt „finnugor eredetű”-nek nevezi.

Az *alárendelés* olyan meghatározása, mint „nyelvi formák (...) közti alárendelő viszony, amelyben az egyik tag a másik fölé van rendelve”, semmitmondó és komolytalan. A fajtáinak felsorolásából olyanok hiányoznak, mint a határozó és állítmány, határozó és jelző, határozó és határozó közötti viszony.

Az *allatívisz* címszóban ezt olvashatjuk: „ahol megkülönböztetik a külső és belső helyjelölést, ott külső helyviszonyt fejez ki” – ahol viszont nem, ott nincs is értelme allatíviszról beszélni, hiszen tökéletesen elég a latívisz, tehetjük hozzá.

Ugyanitt érthetetlen, hogy a *hozzád/neked beszélek* mondatban a *hozzád/neked* miért a mozgás irányát fejezi ki: ez tipikus részes határozó. Hasonlóan problémás a *férjhez* ilyen mozgás irányaként való értelmezése a *Mari férjhez megy* mondatban (itt ez vonzat, sőt, az egész szerkezet idióma). Hasonló hiba van az *approximatívisz* címszóban is: itt az *ezt kezdtük mesélni a népnek* mondat *népnek* szava fejez ki irányt Pusztay szerint.

Az *állítmány* szócikkben azt olvassuk, hogy a múlt idejű alakokban fellép a kopula, de a finnségi nyelvekben és a lappban jelen időben is minden számban és személyben kötelező. Ugyanakkor egy szó sem esik arról, hogy a magyarban a kopula csak a harmadik személyben maradhat el. Az is nyilvánvaló, hogy az ‘az a fiú beteg (van)’ és az ‘a mocsár körül domb (van)’ fordításokban a zárójel szerepe eltérő: az elsőben azért szükséges, mert az eredeti finn mondatban szerepel (bár a magyarban nem szerepelhet), a másodikban pedig azért, mert az eredeti cseremiszi mondatban nincs (de a magyarban kell). A második mondat egzisztenciális mondat, ahol a létige nem kopula. Ez a fontos különbség azonban homályban marad.

Pusztay az *analitikus nyelvet* az izolálóval azonosítja, a *szintetikus nyelvet* az agglutináló és a flektáló összefoglaló neveként kezeli. Kétségtelen, hogy az izoláló nyelvek analitikusak, hiszen lehetőleg minden jelentést és funkciót külön szóval fejeznek ki; az is kétségtelen, hogy a flektáló nyelvek szintetikusak, hiszen egy-egy

morféma több grammatikai funkciót is kifejezhet, sőt, még az alapjelentést is hordozhatja. Az agglutinálás azonban a kettő között áll: egy morféma csak egy funkciót vagy jelentést hordoz (analitikus vonás), egy szóban viszont több ilyen morféma is állhat (szintetikus vonás). Ha egy adott szövegben megvizsgáljuk a morfok és a kifejezett funkciók, jelentések arányát, akkor kiderülhet, hogy egy alapjában véve izoláló, de sok flektáló vonással rendelkező nyelv esetleg nem is mutat nagy eltérést egy tiszta agglutináló nyelv analitikusságától / szintetizálásától.

A felsorolást még sokáig lehetne folytatni, és talán feltűnt, hogy az idáig idézett példák nagyrészt még csak az *a*-val és *á*-val kezdődő címszavakból származnak! Sajnos meg kell állapítanunk, hogy a *Szakszógyűjtemény* hemzseg a hibáktól, tévedésektől, pontatlanságoktól, ellentmondásoktól. Példatárként kellő óvatossággal talán felhasználható, de éppen a megcélzott rétegeket, a diákokat kell tőle távol tartani! A kifejlett kritikai érzéssel, kellő nyelvészeti tapasztalattal nem rendelkező diákokat ugyanis legfeljebb megzavarhatják a pontatlanságok és ellentmondások, és a szerző vagy az írott szó tekintélyének köszönhetően azt hiszik, hogy az ő csekély értelmük nem teszi lehetővé az olvasottak megértését. Ennél rosszabb pedig csak az lehet, hogy elhiszik: a nyelvészetben valóban megengedhető az a lezserség, hogy terminusainkat definiálatlanul vagy hanyagul definiálva, egymástól függetlenül vagy akár egymásnak ellentmondóan, „úgyis tudja mindenki, hogy mire gondolok”-alapon használjuk. Ha így tennénk, a nyelvészet egzaktságát, tudomány mivoltát szüntetnénk meg. Ezzel pedig nyilván Pusztay János sem értene egyet.

Fejes László